

ULOGA FOLKLORNIH GRUPA U OČUVANJU NARODNE NOŠNJE
U SAVREMENIM USLOVIMA

U procesu nastajanja raznih oblika tradicionalnog stvaralaštva u uslovima razvitka savremenog društva, uloga profesionalnih i amaterskih, gradskih i seoskih društava i grupa u očuvanju i prikazivanju raznih vidova narodne umetnosti, vidna je u kulturnom i društvenom životu naše zemlje. Održavanje brojnih smotri, sabora, festivala i priredbi folklornog sadržaja, na kojima se, kako ranije tako i danas, javlja veliki broj veoma uspešnih ostvarenja, ali, istovremeno, i ne tako retko, i prikazi koji su daleko od originalnosti i estetsko-umetničkih vrednosti, deluje kao moćno sredstvo u upoznavanju šireg auditorijuma sa jednim delom tvorevina našeg kulturnog nasleđa.

Dosadašnje postavke i izvođenja pokazali su da se u scenskoj realizaciji dela narodne umetnosti primenjuje što je moguće izvorniji oblik, samo uz neophodna scenska prilagođavanja, dok se u drugom pristupu polazi od izvornih folklornih elemenata samo kao inspiracije za stvaranje slobodne umetničke interpretacije. Na relaciji ova dva metodološka pristupa, istovremeno je prisutan i narodni kostim, koji, u današnjim uslovima gotovo potpunog nestajanja narodne nošnje, predstavlja posebno pitanje kako u pogledu prezentacije u scenskom ambijentu u programima gradskih profesionalnih i amaterskih ansambala tako isto i kod seoskih grupa izvođača izvornog folklora. 1)

Da bismo pokazali svu složenost pitanja opremanja grupa narodnom nošnjom u posleratnim i savremenim uslovima i, istovremeno, preciznije ukazali na ulogu seoskih i gradskih grupa u očuvanju narodne nošnje u današnjim uslovima negovanja i daljeg očuvanja raznih oblika tradicionalne umetnosti, moramo se za nekoliko decenija vratiti u prošlost da bismo, u poređenju sa savremenim načinom odevanja i seoskim, a donekle i gradskim sredinama, sagledali u kojoj su se meri i kojim tempom menjali i gubili pojedini delovi odeće, kao i nošnje u celini.

S obzirom na to da je narodna nošnja u Srbiji - što je slučaj i sa drugim krajevima naše zemlje - bila u dužem periodu jedna od osnovnih etničkih odlika, i da se u sklopu narodnog života na selu, koji je bio i ostao u neprekidnom razvoju, neprekidno i ona razvijala i menjala prema uslovima u kojima je stvarana i nošena, u periodu intenzivnog nestajanja na selu posle drugog svetskog rata pa sve do danas, imala je prirodan put promena koje su selo zahvatile znatno ranije, samo slabijeg intenziteta, bar sa našeg današnjeg gledišta.

Kada govorimo o tradicionalnoj nošnji, pre svega seoskoj, sa svim karakteristikama, najčešće se to odnosi na period do kraja XIX veka, iako su se razne promene dešavale i ranije, i tokom celog XIX veka. Dok je u ranijem periodu narodna nošnja bila gotovo isključivo proizvod domaće radinosti, tokom XIX veka seosko stanovništvo se, negde pre negde kasnije, oslobađalo dota-

dašnje političke, privredne i društvene zavisnosti i zatvorenosti. Sa prirodan način privredivanja postepeno se prelazi na robno-novčane odnose, dolazi do raspada zadružnog života na selu, što se posledično odražava i na promene u načinu odevanja. U krajevima u kojima se ranije, u toku dužeg perioda živelo ustaljenim načinom života, i gde je nošnja u krugu zatvorene seoske sredine sadržavala određena pravila svoga kruga, situacija se postepeno menja. Tokom XIX veka, razvojem fabričke proizvodnje, saobraćaja, trgovačko-zanatskih usluga, u narodne seoske nošnje, mahom u drugoj polovini XIX veka, sve više prodiru tkanine fabričke izrade, zanatski način izrade nekih delova odeće i uticaji građanskog načina odevanja. To je vreme kada narodna nošnja u Srbiji još uvek pretežno sadrži odlike ranijeg perioda, kada je ona većim delom proizvod domaće radinosti, ali istovremeno prima i novine u pogledu tkanina, načina izrade i krojnih odlika. Sve do prvih decenija XX veka u okvirima većih kulturno-geografskih regiona (centralnobalkanski, šopski, dinarski, panonski), narodne seoske nošnje, pored toga što nose osnovne odlike tipa kome pripadaju, istovremeno sadrže i brojne varijantne razlike, po kojima negde do početka XX veka pokazuju izrazitu raznovrsnost i bogatstvo oblika. Promene koje su se dešavale tokom XIX veka, a osobito u periodu XX veka, uslovile su da su se stariji odevni elementi menjali i ustupali mesto novom odevnom sadržaju, koji je u Srbiji između dva svetska rata vodio izvesnoj unifikaciji, za razliku od prethodnog perioda, kada je svaka predeona celina imala svoju nošnju. Izvesnoj uniformnosti svakako je doprinelo, osim primanja znatnog broja odevnih elemenata iz gradske sredine, i intenzivno širenje odlika novije šumadijske nošnje, kao i usvajanje elemenata iz vojničkog načina odevanja. Tako se u periodu između dva svetska rata na širem prostoru Srbije u ženskoj nošnji nailazi na maramu za povezivanje glave, košulju, jelek, suknju zatvorenog tipa i tipa za vijanje, pregaču i gornje haljetke kaputskog kroja, a u muškoj odeći na jelek, koporan i pantalone vojničkog kroja, izrađene od šajaka, ređe od sukna, uz koje se nosi šubara ili šajkača, koja je takođe primljena iz vojničke uniforme srpske vojske krajem XIX veka. Razume se, da su regionalne razlike i dalje postojale i da su se pojedini stariji odevni elementi nosili uporedo sa novijim. Osim toga, promene u nošnji nisu se istovremeno dešavale u svim krajevima, nego su se odvijale stupnjevito, u zavisnosti od otvorenosti i položaja sredine prema izvorima novih uticaja, u uslovima još uvek različitih ekonomskih i društvenih procesa odnosnih zajednica.

Ovde treba dodati da je, pored izvesne uniformnosti koja se javlja kao jedna od odlika narodnih nošnji između dva svetska rata, u uslovima ratnih razaranja i stradanja, između ostalog, i narodna odeća bila predmet propadanja. Isto tako, u ratnim godinama nije se obraćala posebna pažnja obnavljanju nošnje, a još manje ili gotovo nikako u smislu njenog obogaćivanja raznim odevnim oblicima i ukrašavanjem vezom, aplikacijom i dr. I posle rata pa sve do danas sve je veći uticaj gradskog načina odevanja u seoskim sredinama. Šarenilo kombinacije odevnih predmeta tradicionalne nošnje (mahom sačuvanih od ranije) sa gradskom odećom postepeno se, ali sigurno, smanjuje u korist gradskog načina odevanja.

Kada imamo sve ovo u vidu, lakše sagledavamo teškoće sa kojima se suočavaju gradska i seoska društva i grupe u opremanju svojih grupa narodnom nošnjom pri negovanju i scenskom prikazivanju narodne muzičke i igrачke umetnosti u posleratnom periodu. S obzirom na razlike koje se javljaju između gradskih društava, koja prikazuju manje ili više stilizovani folklor iz raznih krajeva naše zemlje, i seoskih grupa, koje neguju izvornu narodnu umetnost svoje uže sredine, i pristup u opremanju narodnom nošnjom unekoliko se razlikuje, mada u krajnjem ishodu doprinose, svako na svoj način, prisustvu narodne nošnje, istina u promenjenoj funkciji, i u savremenom životu.

Gradska društva često, radi opremanja grupe narodnom nošnjom iz kraja čija se umetnost prenosi na scenu, vrše istraživanja određenog terena radi pronalaženja delova nošnje. Na ovaj način dolazi se do originalnih primeraka, koji po vremenu nastanka i upotrebe pripadaju mahom periodu između dva svetska rata, a znatno ređe starijoj tradicionalnoj nošnji iz prvih decenija XX veka i ranijeg perioda. Kada to imamo u vidu, kao i proces razvoja, promena i, na izvestan način, unificiranja odlika narodne nošnje na širem prostoru Srbije od prvih decenija XX veka naovamo, jasno je da se među pronađenim delovima narodne nošnje javljaju haljete koji su po materijalu, brojnim odlikama i ukrašavanju poznati na široj teritoriji. Stoga je u većini društava prisutna pojava da se razni oblici tradicionalne umetnosti iz raznih područja Srbije često prikazuju u likovnom izrazu novije srpske, a zatim i šopske nošnje. Da bi se izbegla ova jednoobraznost u likovnom doživljaju, primenjuju se i druge mogućnosti. Na razliku od ponekih društava, koja su za nekoliko godina neposredno posle oslobođenja uspela da pronađu i nabave pojedina izvestan broj i raznovrsne originalne primerke narodnih nošnji iz starijeg perioda, sa svim karakteristikama u materijalu, stilu, ukrašavanju i nakitu, mnoga društva, i to sve češće, pristupaju rekonstrukciji narodnih nošnji iz starijeg perioda prema originalnim uzorcima. Nekada su u pitanju rekonstrukcije samo pojedinih odevnih predmeta koji se onda kombinuju sa originalnim primercima, ili se, pak, primenjuje, što je sve češće, rekonstrukcija kompletnih nošnji. Uspesnost rekonstrukcije koju izvode obučeni pojedinci u društvu, odnosno u gradu, zavisi od njihovog poznavanja građe i sposobnosti da odaberu i primene najbolja rešenja u kopiranju originalnih uzoraka ili u stvaranju izvesnih stilizacija na izvornim elementima, a u skladu sa koncepcijom stručnjaka, odnosno koreografa, koji prenosi igrачki i muzički folklor na scenu (izvorni ili stilizovani pristup).

Kod seoskih grupa koje neguju i povremeno prikazuju deo tradicionalne umetnosti iz svoje uže sredine, na priredbama, saborima i smotrama opštinskog, regionalnog, republičkog, jugoslovenskog, balkanskog karaktera, i opremanje grupe narodnom nošnjom odnosi se na prikaz narodne nošnje iz te uže zajednice. I dok se narodne igre i pesme još uvek u velikom broju pante, neguju i ponekad izvode u raznim prilikama porodične i seoske zajednice (svadba, igranke nedeljom i dr.), sa narodnom nošnjom nije isti slučaj. Iako je u svakodnevnom životu starijih haljeta seoskih sredina šarenilo u pogledu kombinacije gradskih i seoskih haljetaka prisutno negde više negde manje, kod mladih je prevladalo

dala gradska odeća savremenih modnih karakteristika. Da bi se seoska folklorna grupa, najčešće od oko dvadesetak izvođača, opremila narodnom nošnjom, izvođači sa svojim rođacima i prijateljima sami učestvuju i podstiču žitelje svoga sela u pronalaženju i prikupljanju pojedinih delova odeće, koji su, mahom, već odavno van upotrebe, smešteni i često zaboravljeni u starim sanducima, koji su nekada bili puni sprema koju je mlada donosila u svoj novi dom. Pronađeni i izneti na videlo, pojedini delovi odeće, zajedno sa onima koji se ponegde još nose, na izvestan način stvaraju sliku nošnje određenoga sela i kraja, koja, po vremenu stvarne upotrebe, u poslednjih nekoliko decenija predstavlja tako reći poslednje primerke narodne nošnje, koja je već duže vremena u procesu napuštanja i izobičajavanja. Pored toga što se pronalaze zaostali delovi narodne nošnje, nije ređak slučaj da se, radi opremanja seoske grupe narodnom nošnjom, pristupa obnavljanju domaće radinosti, najčešće u izradi nekih delova odeće (košulja, marama, pregača, čarapa) i zanatskoj izradi pojedinih haljetaka mahom muške nošnje.

Na ovaj način se angažuje veći broj žitelja seoskih zajednica u pripremama svojih seoskih grupa za učešće na manifestacijama folklornog sadržaja, koje se u Srbiji javljaju i pod tradicionalnim nazivom "sabor". Posle ovakvih manifestacija, seoske grupe ponavljaju pripremljeni program i u drugim prigodnim prilikama i služe im za razmenu i kontakte u bližoj i daljoj okolini svoga mesta življenja i rada. Pored obogaćivanja društvenog života pojedinih mesta, sabori i druge slične priredbe i smotre potkrepljuju u seoskim sredinama uverenje o vrednosti njihovog izvornog stvaralaštva. Ovo nesumnjivo ima veliki značaj, s obzirom na to da je u seoskim sredinama neposredno posle drugog svetskog rata bio prisutan pasivan, reklo bi se čak donekle i negativan odnos čitave naše zajednice prema tradiciji kao nečemu što vuče ko rene iz prošlosti i čega se treba što pre osloboditi radi što bržeg preobražaja čitavog društva. Jasno je da se prave vrednosti tradicionalne kulture ne mogu zadugo u seoskim sredinama potiskivati i zanemarivati, pa se, osobito od 60-tih godina posredstvom gradskih društava, čiji su programi, posredstvom masovnih medija (radio-televizija, priredbe) prisutni i u seoskim sredinama, javlja veći porast interesovanja u seoskim sredinama za svojim kulturnim tvorevinama. Istovremeno sa ovim porastom interesovanja u seoskim sredinama, i intenzivniji razvitak naučnog rada na proučavanju igračkog i muzičkog folklora doprinosi organizovanju većeg broja seoskih manifestacija izvornog stvaralaštva. 2)

Na ovaj način jedan deo tradicionalne umetnosti, a sa njim i narodna nošnja, nalazi svoje mesto u savremenom životu iako su najvećim delom nestali klasični ekonomski, društveni, kulturni i drugi uslovi koji su pogodovali njihovom ranijem razviku i funkciji. Ponovno upućivanje gradskog i vraćanje seoskog stanovništva na negovanje, čuvanje i prikazivanje nekih oblika tradicionalnog stvaralaštva dovelo je i do svojevrsnog produžavanja njegovog trajanja, ali sa promenjenim značajem i ulogom. Tako je i narodna nošnja, izgubivši svoju dotadašnju ulogu i značenje u kulturi seoskog stanovništva, postala, preko seoskih folklornih grupa, sredstvo scenske umetnosti u seoskom amateriz-

mu, pri čemu je zadržala okvire svoje regionalne identifikacije. Dok je ranije tradicionalna nošnja, kao jedna od osnovnih etničkih odlika, bila karakteristika seoske zajednice, sada seoska zajednica, negde više negde manje, samo učestvuje u pronalaženju i obnavljanju nekih delova nošnje da bi se što bolje opremila grupa malobrojnih izvođača sa nošnjom svoga kraja. Od ranije tako složene uloge u kulturi seoskog stanovništva, narodna nošnja, danas samo preneti na pozornicu, predstavlja mahom likovni doživljaj lišen tradicionalnog kontekstualnog okvira. Isto tako, prilikom nastupa seoske grupe, seoska zajednica podeljena je u dve grupe. Manju grupu predstavljaju izvođači u narodnim nošnjama, a veću grupu posmatrači, koji više ne nose nošnju koju posmatraju, ali koja onim starijim još uvek predstavlja deo njihove prošlosti i života, za razliku od mladih za koje ona pripada prošlim generacijama. Ali, zato, kod svih njih, narodna nošnja, zajedno sa igračkim i muzičkim folklorom, odabrana i podignuta na scenski nivo, učvršćuje uverenje o njenoj vrednosti, kao i potrebu za daljim čuvanjem i negovanjem nekih oblika sopstvenog tradicionalnog stvaralaštva.

I, najzad, učešćem seoskih grupa na raznim saborima i priredbama - sa prikazom dela narodne umetnosti svoga kraja, i gradskih društava, koja mahom donose manje ili više stilizovani folklor na scenu koristeći pri tom građu iz raznih krajeva naše zemlje - vredne narodne tvorevine postaju, istina na drugi način, opet živa svojina većeg broja ljudi. I mada prikazani u reduciranom obliku, kako igra i muzika i poneki običaj tako i narodna nošnja, prisutni su i dalje u savremenom životu, upoznajući savremenog gledaoca, preko svoje nove uloge, sa delom tradicionalnog stvaralaštva naših naroda.

N A P O M E N I

1. J a s n a B j e l a d i n o v i ć, Narodni kostim kao jedan od elemenata u scensko-koreološkoj obradi narodnih igara, Rad XVII Kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Poreč 1970, Zagreb 1972, str. 397-399.
2. R a d m i l a P e t r o v i ć i dr S l o b o d a n Z e č e v i ć, Narodna muzika i igra na smotrama u Srbiji, Saopštenja na XXII Kongresu Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Slavonski brod 1976.